

Fagbøker på nye felt

ANNE LØVLAND, FØRSTEAMANUENSIS,
UNIVERSITETET I AGDER

Hvert år gis det ut en mengde nye fagbøker for barn og ungdom. I Norge er det snakk om ca. 250 utgivelser hvert år, i Danmark noe fler. Om vi sammenligner med skjønnlitteratur, ser vi at fra 1990 til i dag har hver fjerde eller hver femte barne- og ungdomsbok som blir gitt ut på norsk, vært en fagbok. Fordelingen mellom skjønnlitteratur og litterær sakprosa i det danske barne- og ungdomsbokmarkedet er i stor grad samsvarende. Dette er litterær, multimodal sakprosa (Tønnesson, 2011 s. 34), som er beregnet som fritidslesning (Norsk barnebokinstitutt 2016, 1.12, Statistikbanken 2016, 1.12).

I denne artikkelen vil jeg vise hvordan særtrekk ved samfunnsvitenskapene kommer til uttrykk i nyere multimodale fagbøker for barn og unge.

I utgangspunktet kan man tenke at barn kan være interessert i å lese om mange forskjellige emner, men tradisjonelt har de fleste norske fagbøker som er beregnet på barn, handlet om naturfenomen. Selv om variasjonen i fagfelt stadig blir større, gis det fremdeles ut mer enn dobbelt så mange bøker om naturvitenskap, som samfunnsvitenskap for barn og ungdom i Norge. I Danmark er forskjellen enda større (ibid.). Dette betyr at de fleste barn og unge blir introdusert til en faglig skrivemåte gjennom bøker som bygger på naturvitenskaplige kunnskapsideal. Dette har trolig noe å si for hvordan de senere utvikler seg som faglige lesere og skrivere. I denne artikkelen vil jeg vise hvordan særtrekk ved samfunnsvitenskapene kommer til uttrykk i nyere multimodale fagbøker for barn og

unge på en måte som tydelig skiller dem fra en naturvitenskaplig skrivemåte. Det didaktiske siktemålet med artikkelen er å skape bevissthet rundt fag- og vitenskapsrelaterte framstillingsmåter hos litteraturformidlere som ønsker å bidra til at barn og unge utvikler en bred faglig literacy.

Samfunnsvitenskap og naturvitenskap

Både samfunnsvitenskap og naturvitenskap er empiriske vitenskaper, men vitenskapene har ulike interesser. Samfunnsvitenskaper som sosiologi, sosialantropologi og sosialpsykologi er vitenskaper som særlig er interessert i å *forstå* hvordan menneskers individuelle adferd påvirkes sosialt både gjennom relasjoner og samfunnsstrukturer. Naturvitenskapene, som biologi, fysikk, geologi og kjemi, ønsker å *forklare* hendelser og lovmessige sammenhenger i naturen. Også i samfunnsvitenskapene kan vi finne ambisjoner om å forklare fenomener, men disse forklaringsforsøkene er gjerne mer ydmyke enn i naturvitenskapene. Det handler mer om tendenser enn om absolutte, deterministiske sammenhenger. Siden forståelse er viktig i samfunnsvitenskapene, har samfunnsvitenskapelige fag ofte et sterkere subjektivt og hermeneutisk perspektiv enn det vi ser i naturvitenskapene som i utgangspunktet oppfatter seg som objektive og positivistiske. Selv om samfunnsvitenskapen er interessert i individer og den subjektive opplevelsen, bidrar den hermeneutiske fortolkningen til at konkrete observasjoner blir holdt sammen med andre observasjoner på måter som gjør det mulig å lese mer allmenne trekk og sammenhenger inn i dem. Det personlige blir på den måten fortolket i lys av annen informasjon på en måte som kan gjøre det overskridende gjenkjennbart (Repstad 2007, s. 136). Dette betyr at det er mulig å kjenne

seg igjen i fortolkningen, men på en måte som også tilfører forståelsen noe nytt som kanskje også gjør den rikere. Ut fra dette blir intersubjektivitet snarere enn objektivitet brukt som kjennetegn på kvalitet i samfunnsvitenskapen.

Å utvikle literacy innenfor samfunnsvitenskap handler også om å oppdage og vurdere slik normativitet.

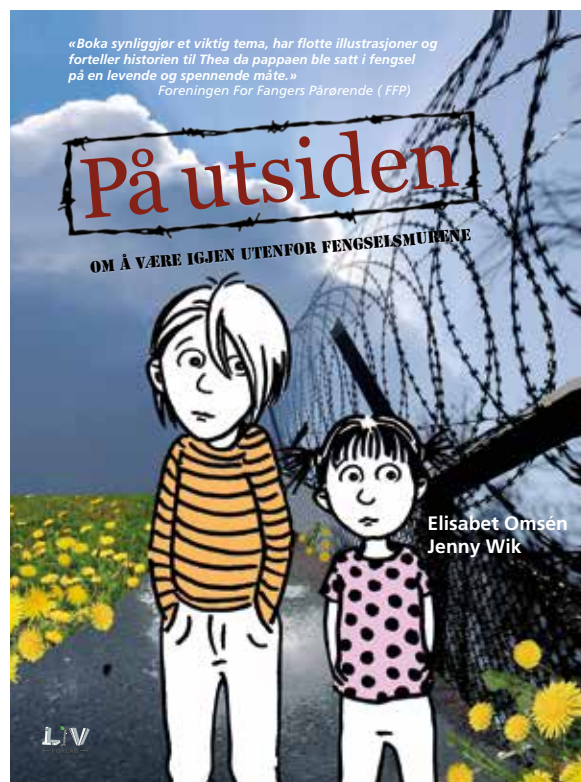
Forskjellen mellom objektiv forklaring og subjektiv fortolkning indikerer også at synet på sannhet er forskjellig. Naturvitenskapen har et relativt ukomplisert forhold til sannhet. For at noe skal bli oppfattet som sant må det være mulig å komme fram til dette ved hjelp av observasjon, logiske resonnement og eksperimenter. Bøker om naturvitenskapelige fenomener er derfor ofte rike på bilder som dokumenterer observasjon. Man viser at dette fenomenet finnes i en ytre virkelighet. Innen nyere samfunnsvitenskap ser man gjerne på sannhet som noe man kan finne fram til gjennom å tolke ulike opplysninger i lys av hverandre. Det er et viktig bidrag til samfunnsvitenskapelig literacy at man verdsetter den subjektive sannheten som ikke nødvendigvis kan måles med et instrument, og at man forstår hvordan slik sannhet kan inngå i en helhetlig samfunnsforståelse.

Når samfunnsvitenskapens forståelse oppstår ved at en aktiv forsker fortolker og skaper mening på grunnlag av ulike former for subjektive observasjoner og ikke på grunnlag av naturvitenskapelige eksperimenter, åpner man også ofte opp for normativitet – det at forskeren mener noe om det han har funnet ut. Dette kan for eksempel skje ved at samfunnsvitere beskriver og drøfter handlingsmuligheter. Å utvikle literacy innenfor samfunnsvitenskap handler også om å oppdage og vurdere slik normativitet.

To bøker som eksempel

For å vise hvordan barne – og ungdomsbøker om samfunnsvitenskapelige emner bruker multimodale framstillingsmåter som reflekterer samfunnsvitenskapelige fagtradisjon, vil jeg ta utgangspunkt

i to bøker om kriminalitet og kriminalomsorg, *På utsiden*. Om å være igjen utenfor fengselsmurene av Elisabeth Omsén og Jenni Wik og *Fengslet*. En bok om å sitte inne av Bjørn Arild Ersland og Asbjørn Jensen. Begge bøkene handler om å sitte i fengsel, men har ulike målgrupper. *På utsiden* er rettet mest mot barn på mellomtrinnet, mens *Fengslet* i sterkere grad retter seg mot ungdom, kanskje også voksne. Som titlene viser, har bøkene også ulike perspektiv på fengselslivet.

Fagboken *På utsiden*. (Omsén og Wik 2014)

Boken *På utsiden*. (Omsén og Wik 2014) handler om hvordan barn kan oppleve å ha foreldre som sitter i fengsel. Den representerer en sosiologisk tilnærming der elleveårige Thea forteller om sin opplevelse av at faren blir arrestert av politiet og dømt til fire år i fengsel. Thea forteller om hvordan hun opplevde pågripelsen, hvordan hun hadde det på skolen etter at dette skjedde, og hvordan hun og lillesøsteren forholder seg til faren mens han er i fengselet. Det er Theas subjektive perspektiv vi følger. De andre som er involvert kommer til uttrykk gjennom henne. På baksidepermen får leseren opplyst at "Boken bygger på virkelige hendelser, og barns egne beretninger og erfaringer".

Dette viser at det ligger et fortolkningsarbeid forut for det vi kan lese i boken. Forfatteren har satt sammen og fortolket opplevelsene til flere virkelige barn. På dette grunnlaget har hun konstruert et typisk barn som det er mulig for flere barn å kjenne seg igjen i. Den samfunnsvitenskapelige metoden er utgangspunktet, men den er delvis skjult for barneleseren.

Fagboken *Fengslet* (Erslund og Jensen 2010)

Fengslet (Erslund og Jensen 2010) presenterer en tydeligere forskerstemme gjennom forfatteren som oppsøker fengselet for å finne ut hvordan det er å sitte inne: "Jeg som forteller denne historien, heter Bjørn Arild. Jeg er 44 år gammel og har bil og hus og familie, og har aldri sittet i fengsel. Planen er at boka jeg skal skrive skal handle om virkeligheten. Jeg skal forsøke å finne ut hva som foregår i hodet på folk som går fra å være frie mennesker til plutselig å være fanget." I fengselet møter Bjørn Arild fangen "Jon". Sammen med forfatteren begynner "Jon" å skrive om hvordan det er å sitte inne. Bjørn Arild ser altså på fengselslivet fra utsiden, mens Jon formidler sine opplevelser fra innsiden. Sitatet viser at forfatteren har en klar

intensjon om å forstå noe mer overskridende enn det som bare gjelder situasjonen til "Jon". Han vil finne ut om det er noe mer allment gjenkjennbart i slike opplevelser.

I tillegg til de språklige delene av de to tekstene som altså bærer en eller flere tydelige stemmer, er bøkene multimodale produksjoner. *På utsiden* presenterer den skriftlige teksten i integrerte collager av fotografi, strektegninger, dagbokutsnitt, snakkebobler og mer tekniske tegninger. Forfatteren Omsén er også fotograf, mens de øvrige illustrasjonene er laget av Jenny Wik. I *Fengslet* bidrar Asbjørn Jensen med fotografier som er tydeligere adskilt fra den skriftlige teksten. Jeg vil nå se nærmere på framstillingsmåten i de to utgivelsene.

I et oppslag fra *På utsiden* ser vi de håndskrevne dagboksnotatene til hovedpersonen Thea i forgrunnen. Håndskrifta og den personlige tonen i teksten viser at dette er Theas oppfatning av det som skjer. Samtidig trekker hun inn det faren har fortalt henne om rettsaken og at han er lei seg på grunn av barna. På bildet ser vi Thea og moren hennes som sitter på en benk. Moren trøster og Thea tenker på hva vennene hennes tenker om henne. Selv om opplevelsene formidles gjennom Thea kommer det likevel tydelig fram at en slik situasjon kan oppleves forskjellig avhengig av om det er Thea, faren, moren eller vennene som opplever.

Oppslag fra fagboken *På utsiden* (Omsén og Wik 2014)

Den visuelle framstillingen er interessant. Vi ser ein kollasj av fotograferte elementer, svart-hvitt-tegninger av de fleste personene og

dagboksider med håndskrevne notater. Spillet mellom strektegningene og de fotografiske elementene er interessante når man tenker på at dette er sakprosa. Fotografiene gir leseren en opplevelse av at dette skjer ute i det virkelige samfunnet. Det er ikke en oppdiktet verden, men, som vi kunne lese på baksidepermen, en fortelling som bygger på virkelige barns erfaringer. Men hvorfor har de ikke fotografert menneskene også? Selv om samfunnsvitenskapen er åpen for subjektiv sannhet, er den som jeg nevnte, opptatt av muligheten for å generalisere fra det subjektive til allmenne trekk ved samfunnet. Gjennom å fjerne personlige kjennetegn ved Thea og moren hennes, åpner man for at dette er opplevelser og tenkemåter som er vanlige for mange barn som opplever at en av foreldrene blir satt i fengsel.

I store deler av boken møter vi Theas stemme uten at opplevelsene hennes blir kommentert i forhold til om reaksjonene er riktige, gale, vanlige, forståelige eller ønskelige. Men mot slutten av framstillingen tilføres et normativt perspektiv. Barneleseren blir først utfordret på å svare på en rekke spørsmål der mange har en normativ karakter, slik som disse eksemplene: "Kan man være glad i et familiemedlem som har gjort noe alvorlig galt" og "Når en voksen har gjort noe feil, kan det være barnets skyld?" På den neste siden får leseren tydelige svar: "Det er ikke din skyld at voksne gjør feil!" og "Det er viktig å vite at alle følelser er lov". Som i en samfunnsvitenskapelig rapport skiller man ut normativiteten og knytter den til mulige handlingsalternativ som er relevante ut fra den empirien man har presentert.

Boken *Fengslet* formidler også subjektive opplevelser, siden store deler av teksten er publiserte dagboksnotat fra Jon som er forfatterens hovedinformant. Men det kommer også tydelig fram at den sannheten forfatteren formidler, er skapt på grunnlag av mange ulike kilder som har ulike roller i denne samfunnsinstitusjonen. Vi møter innsatte, advokater, politi, fengselsbetjenter og journalister. Det er likevel ingen objektiv sannhet som kommer fram, men en sannhet som blir skapt på grunnlag av det som er sant og virkelig for de ulike aktørene. I boken benyttes også typografiske virkemidler for å tydeliggjøre forskjellen mellom de ulike stemmene i teksten. Forfatterens egen stemme kommer

til uttrykk gjennom svarte typer, mens dagboksnotatene er blå og faktatekst om rettssystem og fengselsvesen er trykt med røde fonter. Dette er en tydelig tilpasning til en ung og uerfaren leser av samfunnsvitenskapelige tekster.

Illustrasjon fra fagboken Fengslet (Ersland 2010, s. 16). Foto: Asbjørn Jensen

Boken presenterer også mange fotografier. Det er stort sett store bilder som viser fengselsinteriør uten at det er noen mennesker til stede. Bildene har hovedsakelig en dokumenterende funksjon. De viser hvordan et fengsel ser ut fra innsiden. Siden verbalteksten er sterkt relatert til samtaler med ulike mennesker, er det påfallende at bildene er uten mennesker. Selvsagt kan dette handle om at innsatte i fengsel ønsker å være anonyme, eller at fotografen har ønsket å vise fram en virkelighet som ikke er tilgjengelig for de fleste av oss, men fotografiene fungerer også som en selvstendig stemme som kommenterer fengselslivet på sin måte. Ofte kan man ane et verdisyng og en normativitet i bildene. De monotone gangene, den enkle dostolen og håndjernene som henger på vegg

sammen med informasjon om diabetes, tilfører teksten et alvor samtidig som de formidler empati med de innsatte. I møte med slike bilder er det ikke nødvendig å rope på strengere straffer. Vi forstår at dette er et krevende og vanskelig liv.

Fotografiene fungerer også som en selvstendig stemme som kommenterer fengselslivet på sin måte. Ofte kan man ane et verdisyn og en normativitet i bildene.

Et annet tydelig trekk i boken er at forfatteren selv er til stede i framstillingen. Han opererer som seg selv med fullt navn og er åpen om at målet hans er å finne ut hvordan det er å sitte i et norsk fengsel og at han har tenkt å skrive bok om det. Han reflekterer åpent om det han opplever, og formidler av og til at han synes prosjektet er vanskelig å gjennomføre. Dette kommer tydelig fram i den reaksjonen han hadde i møte med en fengselsfunksjonær: ”Jeg ble kvalm av det Tanja fortalte. Jeg begynte å tvile på om bokprosjektet var en god idé. Trengte jeg vite alt dette? Kunne jeg ikke finne noe hyggeligere å skrive om?” En slik rolle harmonerer også med at dette er et samfunnsvitenskapelig prosjekt der forskeren ikke er en tilbaketrasket vitenskapsmann, men en åpen observatør som noen ganger også er en aktiv del av det han forsker på. Han er åpen om hvilke metoder han bruker, slik at det blir mulig å vurdere det grunnlaget han har for fortolkningene sine.

Samfunnsvitenskapelig literacy

I norsk skole har *det å lese i alle fag* fått status som en grunnleggende ferdighet. Man tenker at de ulike fagene har ulike skrivemåter og tekster som utfordrer leseren på forskjellig vis. I beskrivelsen av hva det vil si å lese i samfunnsfag legger den norske læreplanen vekt på at elevene skal utforske, tolke og reflektere over faglige tekster for å forstå eget og andre samfunn (Kunnskapsløftet 2006). Det legges også sterk vekt på at elevene skal øves opp til kritisk vurdering av kilder i dette faget.

De to fagbøkene jeg har analysert, er på mange måter eksemplariske tekster som viser en samfunnsvitenskapelig arbeidsmåte der man setter sammen kunnskap fra forskjellige kilder. Dersom elevene skal oppdage dette, må de få erfaring med å arbeide med tekster og andre kilder på lignende måte. Elevene må få trening i å se på læring som en skapende prosess og ikke utelukkende som et passivt mottak av kunnskap. Jeg opplever det som ekstremt viktig at skolen gjennom leseopplæringen gir elevene arbeidsoppgaver som medfører at de selv produserer tekst. I en klasseromstudie fra 2011 analyserte jeg hvordan man arbeidet med fagtekster i norske klasserom. Hovedfunnet var at man i svært liten grad la opp til at elevene selv skulle produsere selvstendig tekst på grunnlag av tekster de hadde lest, det jeg kaller tekstskaping (Løvland 2011, s. 25-38).

De oppgavene lærerne gir elevene når de arbeider med lesing, vil være styrende for elevenes lesing. I samfunnsfag arbeider man ofte ut fra en årsak-virknings-modell. Det vil derfor være relevant å gi elevene åpne skriveoppgaver som tar utgangspunkt i at de skal finne fram til ulike årsaker til en samfunnssituasjon. Man kan gjerne konkretisere ved å be dem finne fram til tre årsaker til en spesifikk situasjon, for eksempel et sosialt problem. Senere kan de bli utfordret til å forklare hvorfor de ser på dette som årsaker til situasjonen. Man kan også be dem finne årsaker knyttet til ulike samfunnsaktører. Åpne oppgaver som legger vekt på å få fram årsaker, holdninger eller verdier knyttet til et tema, vil trolig bidra til at elevene ikke utelukkende leter etter sannheter som støttes av et naturvitenskapelig sannhetsideal.

Et slikt naturvitenskapelig vitenskapsideal kan gjenfinnes i samfunnsvitenskapenes ønske om å generalisere statistisk. Ønsket om å formidle kunnskap som er overførbar, kanskje også objektiv, fører nok ofte til at skolen legger sterk vekt på arbeid med statistikk og kvantifiserbare data i disse fagene. Det er likevel viktig å tenke på at kvalitative studier kanskje er lettere å arbeide med for elevene fordi de ofte er nærrere og dermed mer engasjerende. I arbeid med samfunnsvitenskapelige tekster er det derfor viktig å få elevene til å oppdage den viktige balansen mellom det kvalitative og det kvantitative. Dette kan gjerne gjøres ved at elevene

får tekstskapingsoppgaver der de må kombinere statistikk med et mer narrativt perspektiv. De to bøkene er begge eksempler på at man kan få fram viktig kunnskap gjennom fortellinger.

Som vi har sett benyttes mange ulike språklige og visuelle virkemiddel for å framstille kunnskap om ulike fenomen i moderne sakprosa for barn. Jeg har særlig lagt vekt på at tekstene aktivt bruker visuelle modaliteter på måter som bidrar til den meningen som blir skapt. Det vil derfor også være viktig at lærerne gir oppgaver som gjør det naturlig for elevene å lete etter årsaker, holdninger og verdier også i det visuelle uttrykket. Eksemplet fra boken *Fengslet* viste at det framfor alt var illustrasjonene som formidlet et normativt perspektiv.

Dette er eksempler på hvordan man kan arbeide systematisk med å føre elevene inn i fagenes tekstkultur mens de er på skolen. Men det er likevel noe eget med læring som skjer fordi vi selv er nysgjerrige og ønsker å forstå sider ved natur og samfunn vi synes virker spennende. Fagbøker for barn og unge opererer på dette feltet. Gjennom en lystbetont egeninitiert lesing kan barn og unge få leseopplevelser som også bidrar til å utvikle deres literacy. En viktig del av en slik literacy må være å forstå at naturvitenskap og samfunnsvitenskap kan operere med forskjellige metoder og sannhetskriterier. Da er det nødvendig at vi har voksne litteraturformidlere som forstår verdien av å tilby barn og unge varierte tekster som gjør at de kan oppleve den faglige bredden i tekstkulturen. Vi har sett eksempler på fagbøker på det samfunnsvitenskapelige feltet som gir leseren en alderstilpasset smak av samfunnsvitenskapelige tenke- og skrivemåter. Siden det finnes få slike bøker på markedet, er det viktig å løfte dem fram slik at de unge leserne kan finne dem.

Referanser

Ersland, B. A. og Jensen, A. (2010). *Fengslet. En bok om å sitte inne*. Oslo: Omnipax

Løvland, A. (2011). *På jakt etter svar og forståing. Samansette fagtekstar i skulen*. Bergen: Fagbokforlaget/LNU

Norsk barnebokinstitutt (2016, 1.12): Statistikk over bokutgivelser for barn og unge i Norge. Hentet fra <http://barnebokinstituttet.no/statistikk-forskning-50-2/statistikk-over-bokutgivelser-for-barn-og-unge-i-norge-2014/>

Omsén, E. og Wik, J. 2014. *På utsiden. Om å være igjen utenfor fengselsmurene*. Larvik: Liv Forlag

Kunnskapsløftet (2016, 1.12). Læreplan i samfunnsfag. Grunnleggjande ferdigheiter. Hentet fra http://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter

Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget

Statistikbanken (2016, 1.12). Skolebøger og børnebøger efter emne, bogtype, udgave og medie. Hentet fra <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/SelectVarVal/define.asp?MainTable=BOG04&PLanguage=0&Tabstrip=&PXSid=0&SessID=181328187&FF=20&grouping1=201352891022123111652&tfrequency=1>

Tønnesson, J. L. (2012): *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget